మన కర్తవ్యం కొత్త పుంతలు తొక్కించడమే

కె. మురళి*

ప్రధాన స్రవంతి రాజకీయాలలో ప్రజాతంత్ర విలువల విధ్వంసం విస్తృతంగా జరుగుతున్న కాలంలో ప్రజా జీవితంలో ప్రజాతంత్ర విలువలు పెంపొందించడానికి తీవ్రమైన కృషి చేశారు బాలగోపాల్. తాను నమ్మిన విలువలను ఎంత వ్యతిరేక పరిస్థితులలోనైనా బహిరంగంగా చెప్పడానికి వెనుకాడలేదు. సామాజిక రాజకీయ జీవితంలో ఏ అంశంపైనైనా ఒక అవగాహనను ప్రతిపాదించడానికి, అనుసరించడానికి ప్రజల సమస్యలను, వాళ్ళ కన్నీళ్ళను మాత్రమే పునాదిగా స్వీకరించారు. అమూర్తమైన భావనలకు, సిద్ధాంతాలకు కార్యరూపం ఇవ్వడానికి ఎన్నడూ ప్రయత్నించలేదు. సామాజిక వాస్తవికత తన రాజకీయ విశ్వాసాలకు భిన్నంగా వున్నప్పుడు తన అవగాహనను మార్చుకోడానికి వెరవలేదు. దాని వలన ఆయనకు అప్పటికే వున్న సామాజిక రాజకీయ గుర్తింపుకు ఎంత నష్టం కలిగే అవకాశం వున్నా సరే, తను చెప్పదల్చుకున్నది చెప్పారు. దాన్నే ఆచరించారు. పేరుకోసం, కీర్తికోసం ఎన్నడూ పనిచేయలేదు. కనుక వీటిని నిలబెట్టుకోడానికి ప్రయత్నించవలసిన అవసరమూ ఆయనకు కలగలేదు.

హక్కుల రంగంలో ఆయన దృష్టిని దాటిపోయిన అంశం లేదు. నిజానికి ఆయన దృష్టిలో పడిన తర్వాతే చాలా సామాజిక అంశాలకున్న హక్కుల కోణం చర్చకు వచ్చాయి. ఉద్యమాలుగా మారాయి. ఏ ఒక్క అంశం దగ్గరా ఆగిపోకుండా, సామాజిక జీవితంలో హక్కుల కోణం ఇమిడి వున్న అన్ని అంశాలను వెలికి తీస్తూనే వచ్చారు. సామాజిక ఆచరణలో, అవగాహనలో వీటికి ఆమోదం, సాధికారత సాధించిపెట్టే

* **మానవహక్కుల వేదిక రాష్ట్ర కార్యదర్శి, హైదరాబాద్**

కర్తవ్యం హక్కుల ఉద్యమానికి వుందని నమ్మారు. హక్కుల కార్యకర్తలు వినూత్నంగా ఆలోచించాలని, హక్కుల కృషిలో అది ప్రతిఫలించాలని ఆశించారు. ఈ విషయంలో ఆయనకు కొంత అసంతృప్తి వున్నట్టు అనిపించేది. ఇది చాలా కష్టతరమైన కర్తవ్యం. ఆయన మరణంతో ఇది మరింత కఠినమైన కర్తవ్యం కానుంది. ఆయన చూపిన ప్రజాతంత్ర కృషి మార్గాన్ని, అవగాహనను కొనసాగిస్తూ హక్కుల ఉద్యమాన్ని మరిన్ని కొత్తపుంతలు తొక్కించడం ఆయనకు నిజమైన నివాళి అవుతుంది.

1988లో త్రిపురనేని మధుసూదనరావు శిష్యుల ద్వారా మొదటిసారి బాలగోపాల్ గురించి విన్నాను. అప్పటికే నాగార్జున సాగర్‌లో డిగ్రీ చదువుతున్న నాకు ఎకనమిక్ అండ్ పొలిటికల్ వీక్లీ పత్రికలో వస్తున్న ఆయన రచనలు తెలుసు. సామాజిక రాజకీయ విశ్లేషణలపైన ప్రామాణిక స్థాయిలో వ్యాసాలు వచ్చే ఆ జర్నల్‌ను సామాజిక శాస్త్ర విద్యార్థులు తప్పక చదవాలనే ప్రోత్సాహం కాలేజీలో వుండేది. నక్సలైటు ఉద్యమంపై ఆయన రచనలు మాత్రం కొంత అర్థమయినట్టు అనిపించేది. కానీ ఆర్థిక శాస్త్రవేత్తల రచనలపై ఆయన స్పందనలు ఒక పట్టాన అర్థమయ్యేవి కావు. ఆయన తెలుగులో ఎక్కడ రాసినా తప్పకుండా దొరికించుకుని చదవడం, మిత్రులతోనూ, ఉపాధ్యాయులతోనూ చర్చలు చేయడం నాకొక ముఖ్యమైన కార్యక్రమంగా వుండేది.

నాగార్జున యూనివర్సిటీ లా లెక్చరర్ ఎ. సుబ్రహ్మణ్యంను యాజమాన్యం సస్పెండు చేసినపుడు దానికి వ్యతిరేకంగా 1988లో గుంటూరులో జరిగిన సభకు నేను, శ్రీనివాసబాబు (సత్తెనపల్లి), వెంకటేశు (ఎన్ఐఆర్‌డి), సాగర్ నుండి వచ్చామని తెలిసి సుబ్రమణ్యం ఆశ్చర్యపోయారు. ప్రధానంగా ఆ సభకు బాలగోపాల్ వస్తారని మేం వెళ్ళాం. ఎంతో వేగంగా ఆయన చేసిన ఆ ఉపన్యాసం నాకు ఎంత అర్థమయిందంటే చెప్పలేను. అయినా మా కాలేజికి ఉపన్యాసానికి రమ్మని పిలిచాము, కాలేజీ ప్రిన్సిపాల్ అనుమతి లేకుండానే. ఒక రోజు ఉదయం పదకొండు గంటలకు ఆయన వచ్చారు. తరగతులు ప్రారంభమై గంటకూడా అవకపోయినా వాటిని రద్దుచేసి ఆయన ఉపన్యాసం ఏర్పాటు చేశారు ప్రిన్సిపాల్ శ్రీనివాసరెడ్డి. ఆ తర్వాత మరి మూడుసార్లు ఆయనను ఆహ్వానించాను. ఆయన రాతలను చదువుతూ, ప్రసంగాలను వింటూ అప్పుడు నిర్ణయించుకున్నదే, హక్కుల సంఘంలో పని చేయడానికి సమయం, అవకాశం వున్న వృత్తిని ఎంచుకోవాలని.

1991లో హైదరాబాద్ యూనివర్సిటీలో చేరిన వెంటనే ఆంధ్రప్రదేశ్ పౌరహక్కుల సంఘంలో చేరాను. బాలగోపాల్ నారాయణగూడ మురికి కాలువ పక్కన వున్న గదిలో వుండేవారు. ఆ గదిలో ఏపిసియల్‌సి నగరశాఖ సమావేశాలు జరిగేవి. అక్కడ ఆయన ఎలా వుండేవారా అని ఆశ్చర్యపోయేవాణ్ణి. ఒకసారి ఆమాటే అడిగాను. పనుల మీద తిరిగి, తిరిగి అలసిపోయింతర్వాత గదికి వస్తే చక్కగా నిద్రపడుతుందని,

తనకేమీ సమస్య లేదన్నారు. ఆ తర్వాత కొన్నాళ్ళకు అర్థమయింది అలాంటివన్నీ ఆయన సమస్యలుగా ఎప్పుడు చూసినట్టు లేరని.

చివరి స్వేచ్ఛాజీవిలా స్పందన

1995 వరకు బాలగోపాల్ భావాలూ, ఆయన జీవితం గురించి యూనివర్సిటీ మిత్రులతో చర్చించడం నాకొక ప్రధాన వ్యాపకంగా వుండేది. ఆయనతో ప్రయాణం చేసి వచ్చిన తర్వాత మరో ప్రయాణం వరకు మిత్రులతో ఆయన గురించిన చర్చలే. హైద్రాబాద్‌లో రాత్రి 9 గంటలకు తెలంగాణ జిల్లాలకు బస్సు ఎక్కితే ఒంటిగంట వరకు ప్రశ్నల మీద ప్రశ్నలు వేసేవాణ్ణి. అన్నిటికీ ఓపిగ్గా సమాధానాలు చెప్పేవారు. నా ప్రశ్నలన్నీ 'గుంజకు కట్టిన మేకకు ఎంత విస్తృతంగా తిరిగే అవకాశం వుంటుందో' ఆ పరిధిలోనే తిరిగేవి. విప్లవోద్యమం తీవ్రమైన అణచివేత ఎదుర్కొంటున్న ఆ కాలంలో, నక్సలైట్ల గురించిన ప్రశ్నలను లో గొంతుతో అడిగేవాణ్ణి. ఆయన మాత్రం చాలా పెద్ద గొంతుతో మధ్య మధ్యలో నవ్వుతూ సమాధానం చెప్పేవారు. బస్సులోని వారికి మా మాటలు వినిపిస్తాయేమోననే బెరుకు నాలో వుండేది. కానీ ఆయన మాత్రం ఆంధ్రప్రదేశ్‌లో మిగిలిన చివరి స్వేచ్ఛాజీవిలాగా స్పందించేవారు.

పౌరహక్కుల సంఘంలో హక్కుల అవగాహన ప్రాతిపదికతో సభ్యులైన వారికంటే రాజకీయ విశ్వాసాల వల్ల సభ్యులైనవారు ఎక్కువ. ఆ చట్రంనుండి సంస్థను బయటపడేయాలని బాలగోపాల్ చర్చ ప్రారంభించారు. పదిహేనేళ్ళ నిరంతర శారీరక, మేధోశ్రమతో ఆ సంస్థను దేశంలోనే హక్కుల పట్ల నిబద్ధతకు త్యాగానికి, అవగాహనకు చిహ్నంగా తీర్చిదిద్దారు. కానీ మెజారిటీ సభ్యులకు ఉన్న నిబద్ధత విప్లవ రాజకీయ విశ్వాసాల వల్ల వచ్చింది కానీ హక్కులు, ప్రజాస్వామ్యం అనేవి గతకాలపు పోరాటాల ఫలితంగా వచ్చిన నాగరికతా విలువలుగా గుర్తించడం వల్ల వచ్చినవి కాదని అర్థమయ్యాక, విప్లవోద్యమం పోతున్న పోకడలను హక్కుల కోణం నుండి విమర్శించక తప్పదని భావించారు. ఈ విషయంమీద సంస్థలోని సభ్యులందరినీ తమ అభిప్రాయాలు రాయమని ప్రోత్సహించారు. ఆయనతో తీవ్రంగా విభేదించిన వాళ్ళు, అంగీకరించిన వాళ్ళు, మూడో మార్గం విశ్వసించేవాళ్ళు అందరూ రాశారు. వాటి ప్రాతిపదికగా అన్ని జిల్లాలలో ఏడాదిపాటు చర్చలు జరిగాయి. తనతో విభేదించిన వాళ్ళు ఇతర జిల్లాల్లో జరిగే చర్చకు రానప్పుడు వారి తరపున వాళ్ళ వాదనను అత్యంత సత్యనిష్ఠతో ఆయన చర్చకు పెట్టేవారు. తమ వాదనను నెగ్గించుకోవాలనే కోరికతో, ఎవరి వాదననైనా స్వేచ్ఛగా అవసరాల మేరకు వక్రీకరించే రాజకీయ వాతావరణం వున్న పరిస్థితుల్లో, ఇతరుల వాదనలను ఎంతో నిష్పక్షపాతంగా వివరించే ఆయన నిబద్ధత చూసి నాకు మతిపోయింది. ఆలోచనలలో సైతం ప్రజాస్వామ్యం కోసం

నిలబడిన చివరి మనిషి అనిపించింది. ఇది అర్థమయ్యాక నాలో చాలా మార్పులు వచ్చాయి. ప్రజాస్వామికంగా ఆలోచించడమంటే స్వతంత్రంగా ఆలోచించడమని, ఆయనతో సహా ఎవరినీ గుడ్డిగా విశ్వసించడం కాదని, ఏ మేరకు వాస్తవం అర్థమయితే ఆ మేరకు ఆచరించడమని తెలుసుకున్నాను. చాలా రకాల పరిమితుల నుండి బయట పడడానికి అదొక మార్గమని అర్థమయింది.

బాలగోపాల్‌లోని మేధస్సును గుర్తించినంతగా, దాని వెనకనున్న కఠోరమైన శ్రమను చాలా మంది గుర్తించలేదేమోననిపిస్తుంది. 1992 నుండి ఆయనతో తెలంగాణ అంతా తిరిగాను. ఒక్కరోజులో 300 కి.మీలు మోటార్ సైకిల్‌పై తిరిగి వచ్చిన తర్వాత కూడా ఆయన రాత్రి పదిగంటలకల్లా నిద్రపోవడం నేను చూడలేదు. అప్పుడు కూడా ఏదో ఒకటి చదువుకుంటూనో, రాసుకుంటూనో రాత్రి 12 గంటల వరకు గడిపేవారు. నేను తొందరగా పడుకుంటే, 'ఎవరైనా రాత్రి పదికల్లా పడుకుంటారా?' అనేవారు నవ్వుతూ.. 'ప్రపంచమే నిద్రపోతుంది, మీరు తప్ప' అనేవాణ్ణి కొంతమంది గురించి 'రాసే అలవాటులేని మేధావులని' సరదాగా అనేవారు. శ్రమ పడడానికి ఇష్టంలేని వారనే విషయాన్ని అంత గౌరవంగా చెప్పేవారు. రోజంతా శ్రమపడేవాళ్ళంతా మేధావులవుతారా అంటే కాకపోవచ్చు గానీ, ఏ మాత్రం శ్రమలేకుండా మాత్రం ఎవరూ మేధావులు కాలేరు.

స్వేచ్ఛను ప్రకటించి చావడమా? భయపడి చావడమా?

1994 అక్టోబరు చివరి వారంలో వరంగల్, కరీంనగర్, ఆదిలాబాద్ జిల్లాలలో జరిగిన ఎన్‌కౌంటర్ ఘటనల మీద నిజనిర్ధారణకై బయలుదేరాం. వరంగల్‌లో ఎవరి దగ్గరో మోటార్ సైకిల్ తీసుకుని రఘునాధపల్లి, జనగాం, చేర్యాల మీదుగా కరీంనగర్ వెళ్ళాలనేది మా ఉద్దేశం. చేర్యాలకు సుమారు పది కిలోమీటర్ల దూరంలో స్టెన్‌గన్లు పట్టుకున్న పదిమంది పోలీసులు వర్షపు నీటికి తెగిన కాలువను బాగు చేయిస్తూ కనిపించారు. మేం కూడా దిగి మోటార్ సైకిల్ తోసుకుంటూ కాలువ దాటుతున్నాం. పోలీసులతోపాటు వున్న ఒక విలేకరి బాలగోపాల్‌ను గుర్తించి పలకరించాడు. అక్కడినుండి వెళ్ళిపోయిన పది నిమిషాలకు మా వెనక పోలీసు జీపు రావడం కనిపించింది. ఒక కానిస్టేబుల్ రివాల్వర్‌తో మా దగ్గరకు వచ్చి చేర్యాల స్టేషన్‌కు రండి అన్నాడు. ఎక్కడికెళ్తున్నారని ప్రశ్నించాడు సి.ఐ. టాడా కేసులున్నవారి వివరాలు సేకరిస్తున్నామని బదులిచ్చారు బాలగోపాల్. వరంగల్‌లో పి.వి. నరసింహారావు మీటింగుకు వెళ్తున్నవారి లారీల్ని కాల్చారు పీపుల్స్‌వార్ కార్యకర్తలు, మీరు వాటిని ఖండించరేం అన్నాడు సి.ఐ. నేను మాట్లాడబోతే బాలగోపాల్ వారించారు. ఒక ఐదు నిమిషాలు చర్చ జరిగింది. అంతలోనే రెండుసార్లు అసహనంగా వాచ్ చూసుకున్నారు

ఆయన. అప్పటికి మధ్యాహ్నం ఒంటిగంటవుతుంది. సి.ఐ. నా గురించి వివరాలు అడిగాడు. కొద్దిగా వివరాలు చెప్పి, సిద్ధిపేటలో ఒక లాయర్ని కలవాలి, మాకు టైమవుతుందని లేచిపోయారు బాలగోపాల్. ఆయన గొంతు స్థిరంగా, స్పష్టంగా పలికింది ఆ మాటల్ని. అందులో స్వేచ్ఛా ప్రకటన తప్ప బెరుకు, భయం లేదు. సి.ఐ. ఏం మాట్లాడాలో తెలియక చూస్తుండగానే మేము స్టేషన్ బయటికొచ్చి కాంపౌండ్ దాటుతున్నాం. ఇంతలో వెనక్కు రమ్మని మరలా పిలుపు వచ్చింది. 'రెండు నిమిషాలు, చాయ్ తాగిపోదురు' అన్నాడు సి.ఐ. నన్ను లోపలి గదిలో కూర్చోమని అంటే, లేదు ఇక్కడే నిలబడతాడు అన్నారు బాలగోపాల్. సి.ఐ. వరంగల్ ఎస్పీకి ఫోన్‌చేసి, మాగురించి చెప్పి ఎనీ ఇన్‌స్ట్రక్షన్స్ సాబ్ అని అడిగాడు. ఫోన్ పెట్టేసి, టాడా కేసులు డిజిపి ఆఫీసులో సేకరించుకోమంటున్నారు మా ఎస్పీ అన్నాడాయన. మా పద్ధతులు మాకుంటాయి లెండి' అని చెప్పి బయటపడ్డాం.

ఆ తర్వాత కరీంనగర్ హైవేలో ఎన్ని దాబాలు కనిపించినా బండి ఆపడం లేదు బాలగోపాల్. చాలా దూరం వచ్చిన తర్వాత అన్నారు, మమ్మల్ని ఒక కానిస్టేబుల్ ఫాలో అవుతూ వచ్చారని. అదేరోజు ఉదయం భీమదేవరపల్లి ఎస్సైని నక్సలైట్లు కాల్చి చంపారనే విషయం రెండోరోజు పేపర్లో చదువుకున్నాక మమ్మల్ని స్టేషన్‌కు ఎందుకు తీసుకుపోయారో అర్థమైంది. 1992, 93, 94 సంవత్సరాలలో తెలంగాణలో 650 మంది ఎన్‌కౌంటర్లలో మరణించారు. అప్పటికే పదేళ్లకు పైగా హక్కుల ఉద్యమంలో పనిచేసిన బాలగోపాల్‌కు పోలీసులంటే ఏం భయంఉంటుందిలే అని ఎవరైనా అనుకోవచ్చు కానీ కాశ్మీర్‌లోని బారముల్లాలో పాకిస్తాన్ సరిహద్దులో నిజనిర్ధారణ బృందాన్ని 2003లో సైనికాధికారులు ఆపినప్పుడు కూడా బాలగోపాల్‌లో అదే తొణకని స్వభావం. రాజ్యం చంపదల్చుకుంటే ఎక్కడైనా ఎప్పుడైనా చంపుతుంది. స్వేచ్ఛను ప్రకటించి చావడమా లేక భయపడి చావడమా అనేదే మనం తేల్చుకోవాల్సిందని బాలగోపాల్ అనుకునేవారు. అదొక్కటే కాదు అన్ని రకాల భయాలనుండి బయటపడడమే నిజమైన స్వేచ్ఛ అనిపించేలా బతికారు. తన విశ్వాసాలకు కట్టుబడడం తప్ప ఎటువంటి బంధనాలు పెంచుకోలేదు. ఆయన అవగాహన, విశ్వాసాలు, సామాజిక నిబద్ధత మాత్రమే ఆయనతో తోడున్నాయి, నడిపించాయి. సామాజిక జీవితమే వూపిరిగా వుంటూ కూడా ఒంటరిగా బతికిన మనిషి ఆయన.

ఏదైనా ఒక హక్కుల ఉల్లంఘన సంఘటనపై నిజనిర్ధారణకు వెళ్ళాలంటే మనలో చాలామంది అనుకున్న సమయానికి రాకపోవడం, వచ్చినా ఎందుకు వచ్చామో అనే స్పృహ లేకుండా ప్రవర్తించడం చేస్తుంటారు. ఆయనతోపాటు పాల్గొన్న చాలా

నిజనిర్ధారణలు సునాయాసంగా, వెంట వెంటనే సమాచారం దొరికినట్టుగా కనిపించేవి. కానీ వాస్తవం వేరు. జరిగిన సంఘటన గురించి, ఆ ప్రాంతం గురించి, అక్కడ నిష్పాక్షికమైన సమాచారం ఇచ్చేవారెవరో ముందుగానే ఆలోచించుకుని వచ్చినట్లు అనిపించేది. దాని వల్ల ఉత్త సమాచార సేకరణకు పరిమితం కాకుండా సంఘటనకు సంబంధించిన సమగ్ర దృశ్యం ఆవిష్కరించడానికి కావలసిన విషయాలు లభించేవి. వివరంగా బాధితులు, సాక్షులు ఇచ్చే విషయాల్ని రాసుకున్నా, వాటిని పూర్తి ముఖవిలువతో తీసుకునేవారు కాదు. బాధితులు ఇచ్చే సమాచారం వెనుక వున్న భయాలు, రాజీలు, ఆకాంక్షలు చూడడానికి ప్రయత్నించేవారు. మాట్లాడే వాళ్ళ తీరును బట్టి అణచివేతను ప్రజలు ఎంతవరకు సహిస్తున్నారు, ఎంత వ్యతిరేకిస్తున్నారు, ఎంత ఆమోదిస్తున్నారు, ఎంతవరకు వాళ్ళు దానిలో భాగస్తులుగా వున్నారు అని అంచనా వేయడానికి ప్రయత్నించేవారు. ఇవన్నీ నిజనిర్ధారణ నివేదికలో కనిపించవు కానీ, దీర్ఘమైన వ్యాసాల్లో చర్చల్లో కనిపించినప్పుడు నేను ఆయన పరిశీలనా శక్తి చూసి ఆశ్చర్యపోయేవాణ్ణి. నిజనిర్ధారణకు వెళ్ళడమనేది సమాజంతో సంభాషణకు ఒక అవకాశం. సమాజంలో తీవ్రమైన పగుళ్ళు ఏర్పడిన చోట కనిపించే కఠినమైన వాస్తవాలు సాధారణ పరిస్థితుల్లో కనిపించవు. అందుకే పేరుపొందిన సామాజిక శాస్త్రవేత్తల కంటే ఎక్కువగా సమాజం నాడిని ఆయన చాలాసార్లు పట్టుకోగలిగారు. సామాజిక వూరేగింపు మధ్యలో నడుస్తూనే వూరేగింపు ఎటువైపు కదులుతుందో చెప్పగలిగేవారు. నిజనిర్ధారణలకు, వాస్తవమైన ఆసక్తిలేకుండా వచ్చేవాళ్ళను కూడా, 'ఇది వాళ్ళకు జరిగిన పని, వాళ్ళు చేసిన పనికాదు' అని మెత్తగా మందలించేవారు తప్ప 'క్లాసులు' ఎప్పుడూ తీసుకోలేదు. ఎంత ఆసక్తి వుంటే అంతే పనిచేస్తారు, లేని ఆసక్తిని ప్రయత్నపూర్వకంగా కల్పించడం సాధ్యం కాదని భావించేవారు. అలాంటిది తీవ్రమైన స్వరంతో అనంతపురం సమావేశాల్లో కార్యకర్తలకు ఆయన సూచనలు, సలహాలు ఇవ్వడం నాకు ఆశ్చర్యాన్ని, సంతోషాన్ని కల్గించాయి. కానీ ఆ రోజు ఆయన అప్పగింతలు చేస్తున్నారనుకోలేదు.

మనసుపెట్టి పనిచేయమని చెప్పడమే మాకు మందలింపు

తనకు ఇతరులు స్ఫూర్తి పొందేలా పనిచేయడమే తప్ప, వారిచేత పనిచేయించడం చేతకాదు అనేవారు బాలగోపాల్. కలిసి ఎంత ప్రయాణం చేసినా, అడిగితే తప్ప ఏ విషయాలు వివరించి చెప్పేవారు కారు. తగినంత నిబద్ధత వుంటే కార్యకర్తలకు ఎలా పనిచేయాలో వారికే తెలుస్తుందని భావించేవారు. మనసు పెట్టకుండా, ఆలోచించకుండా పనిచేయడం నేర్పిన మన వ్యవస్థలో ప్రయత్నపూర్వకంగా నేర్పితే కొంతమంది విలువైన కార్యకర్తలు తయారౌతారు కదా అనుకునేవాడ్ని. కొంత నిబద్ధత, అవగాహన, వ్యక్తిగత, సామాజిక జీవితంలో

సమన్వయం సాధించుకునే శక్తి వుంటే మంచి కార్యకర్తలు తయారు కాగలరనిపించేది. తోటి కార్యకర్తలపట్ల ఆయన చాలా అరుదుగా మాత్రమే తన అసంతృప్తిని వెలుబుచ్చేవారు. చేసే పని ఏదైనా మనసు పెట్టి చేయండి అనేదే ఆయన చేసే పెద్ద మందలింపు. కార్యకర్తలందరూ తమ సామర్థ్యాలను పెంచుకుని ఇంకా బాగా పనిచేయాలని ఆశించేవారు. అయినా తమ పరిధిలో ఎంతో కొంత నిరంతరం పనిచేసే కార్యకర్తలను ఎప్పుడూ తక్కువ అంచనా వేసేవారు కాదు. కొంతమంది తమ పరిధి దాటి పని చేయరనుకున్నప్పుడు అది వారి పరిమితిగా గుర్తించి సంస్థకు అన్నిరకాల కార్యకర్తలు అవసరం అనేవారు. తన పరిధులు, పరిమితులు దాటి పని చేయడానికి ఎంతగా ప్రయత్నించేవారో, అంతగా ఇతరుల పరిధిని, పరిమితుల్ని సహించారు. బహిరంగంగా ఎన్నడూ అసంతృప్తి వెలిబుచ్చలేదు. కానీ పరిమితుల్ని చాలా సహజమైన విషయంగా పరిగణించేవారి విషయంలో మాత్రం తన అభిప్రాయాల్ని స్పష్టంగా చెప్పేవారు.

బాలగోపాల్ వక్తగా ఒక సమావేశం నిర్వహించడం ఎంత సులభమో రాష్ట్రంలోనే కాదు, దేశంలోని ఏ సంస్థనడిగినా తెలుస్తుంది. ఫలానా రోజు, ఫలానా సమయానికి, ఫలానా అంశంమీద ప్రసంగించాలని ఆయన్ను కోరితే, ఇక ఆ తర్వాత ఆయన కోసం ఎటువంటి ఏర్పాట్లు చేయనక్కరలేదు. సమావేశ సమయానికి అక్కడ ప్రత్యక్షమౌతారు. ఒకసారి ప్రకాశం జిల్లా మారుమూల గ్రామంలో ఒక సమావేశానికి రావల్సిందిగా ఆహ్వానించిన పెద్దమనిషి, ఆ వూసే మరిచిపోయాడు. మాటవరసకు ఫలాన గ్రామంలో ఫలాన రోజు సమావేశం వుంటుంది మీరు రండని పిలుస్తారని ఎరుగని బాలగోపాల్ హైదరాబాద్ నుండి వెళ్ళి తిరిగివచ్చారు. ఆ తర్వాత ఎప్పుడో ఆ పెద్దమనిషిని కలిసినప్పుడు కూడా 'సమయం వృథా అయింది కదా!' అని మాత్రమే అన్నారు. ఆయన సహనానికో నమస్కారం.

నిజనిర్ధారణలకు, సమావేశాలకు వెళ్లిన ప్రాంతాలలోని ఆచార వ్యవహారాలు, భాషా ప్రయోగాలు, నదులు, వ్యవసాయ పద్ధతులు, ప్రయాణ సౌకర్యాలు, ఆహారపు అలవాట్లు అన్నీ చాలా బాగా అర్థం చేసుకునేవారు. ఇతర ప్రాంతాలతో పోల్చి తేడాలు తెలుసుకునేవారు. ఈ పరిశీలనలకు సంబంధించి ఆయనకుండిన లోతైన అవగాహన ప్రత్యేకంగా నమోదు చేయదగ్గది. 'ఈ విషయాలు మీరు వెంటనే రాయాలి' అన్నాను ఒకసారి. నవ్వి వూరుకున్నారు. ఈ అవగాహనా నేపథ్యమే ఆయన్ను హక్కుల ఉద్యమంలో, సామాజిక రచనా రంగంలో అన్ని ప్రాంతాల వారికి విస్తృతమైన ఆమోదంగల నాయకుడిగా నిలిపింది. గ్రామాలకు ఎన్నేళ్ళు తిరిగినా వాటిపట్ల ఆయనకు ఆసక్తి తగ్గలేదు. అన్ని ప్రాంతాల్ని చాలా ఓపెన్‌మైండ్‌తో పరిశీలించారు.

సామాజిక జీవితంలోని చాలా రకాల పరిమితుల్ని అధిగమించారు. కాబట్టే హక్కుల సంస్థల్ని నిర్మించగలిగారు.

బాలగోపాల్ తాను ప్రసంగించే సభలకు తప్ప వేరే వాటికి రారు కదా అని చాలామంది నన్ను అడుగుతూ వుండేవాళ్ళు. ఈ అపవాదు గురించి ఒకసారి ఆయనతో అన్నా. 'ప్రసంగాలు వినడానికి వచ్చేవాళ్ళు ఇష్టముంటే వింటారు, లేదంటే వెళ్ళిపోతారు. కానీ ప్రతి సభలో చివరి వక్తగా నన్ను నిర్ణయించిన తర్వాత నా ముందు మాట్లాడే డజను మంది వక్తలు మాట్లాడే మాటల్ని నేను వింటూనే వున్నాను కదా, ఇది విచిత్రమైన అపవాదు' అన్నారు నవ్వుతూ. మనకు ముందు మాట్లాడిన వారి అభిప్రాయాలతో ఎంతోకొంత ప్రభావితం కావడం చాలామందికి సహజం. కానీ తనముందు మాట్లాడిన వారి అభిప్రాయాలతో పేచి, వాదన, వాటి ప్రభావం కాని ఆయన ప్రసంగంలో ఎప్పుడూ కనిపించేది కాదు. రాజకీయాలపట్ల విధేయతలు, విద్వేషాలు తప్ప లోతైన ఆలోచనా దృష్టిలేని మన సమాజంలో బాలగోపాల్ దృష్టి అరుదైంది. పిడివాదం, స్వప్రయోజనాలు రాజకీయ అవగాహనను నిర్దేశిస్తున్న సమాజంలో ఇతరుల అభిప్రాయాల పట్ల ఆయనకు అభిప్రాయాలు లేక కాదు. కానీ వాటిని ఆయన ఎన్నడూ ప్రదర్శించలేదు. వాటిని వాదనలో పైచేయికోసం వాడలేదు. ఆయన విశ్లేషణల్లో నిజాయితీ, ఖచ్చితత్వం, ఆత్మవిశ్వాసం చాలా వుండేవి. ఇతరులు అంగీకరించిన పరిధిలోనే తన వ్యతిరేకతను, నిరసనను తెలపడానికి ఆయన వ్యతిరేకం. డొంకతిరుగుడు వాదనలతో, వ్యక్తిగత దూషణలతో, వెక్కిరింతలతో వాదనలో పైచేయి సాధించాలనే వైఖరిని ఆయన 'ఆలోచనలలో ప్రజాతంత్ర విలువల కొరత'గానే భావించారు.

పౌరహక్కుల సంఘంలో ఉన్నా, ఆ తర్వాత మానవ హక్కుల వేదిక ఏర్పాటు చేసినా నిరంతరం సంస్థ కార్యక్రమాల గురించే ఆరాటపడ్డారు. ఎంత పని ఉన్నా ఏదైనా సమస్యతో వెళితే తనకు సమయం లేదని మాత్రం ఎప్పుడూ అనేవారు కారు. పదినిమిషాలు మాట్లాడగానే తనకు విషయం అర్థమైందనుకుంటే తాను చెప్పాల్సింది చెప్పేసి, తన పని తాను చూసుకునేవారు. వచ్చిన వాళ్ళు అక్కడ లేనట్లే ప్రవర్తించేవారు. విశ్రాంతిగా కూర్చుని సరదాగా కబుర్లు చెప్పుకుంటూ వుండగా ఆయన్ను ఎవరూ చూసి వుండరు. అందుకే ఎంత పనికైనా ఆయనదగ్గర సమయముండేది. బతుకుతెరువు కోసం చేసే పనులకు కేటాయించే సమయం కాకుండా మిగిలినదంతా హక్కులు పెంపొందించడానికి మార్గాలు వెతకడంలో కార్యకర్తలందరూ వెచ్చించాలని ప్రతి మహాసభలప్పుడు గుర్తుచేసేవారు. కార్యకర్తలు తగిన స్థాయిలో పనిచేయనప్పుడు ఆ మొత్తం బరువంతా తానొక్కరే మోసి

మనల్నందర్నీ ఆయన గారాం (Pamper) చేసిన మాట వాస్తవం. ఉమ్మడి కుటుంబంలో తెలివి వుండీ బాధ్యతలు ఎరుగని పిల్లల తరపున, బాధ్యతలు ఎరిగినా శక్తిసామర్థ్యాలు లేని వారి తరపున, స్వంత కాళ్ళమీద నిలబడే పరిణితి లేనివారి తరపున ఒళ్ళు హూనం చేసుకుని పనిచేసే తండ్రిలాగ, తల్లిలాగ పనిచేసిన బాలగోపాల్ 57 ఏళ్ళు జీవించడమే ఆశ్చర్యం. మనుషులు నిండైన వ్యక్తిత్వంతో, పరిణతితో, స్వేచ్ఛగా, బాధ్యతతో ఎదగడానికి కావల్సిన సామాజిక పరిస్థితులను సాధించడానికి కృషి చేయడం హక్కుల ఉద్యమ కర్తవ్యమని చెప్పిన బాలగోపాల్ ఆశయాలను, ఆయన జీవించి చూపిన ప్రజాతంత్ర విలువలను ముందుకు తీసుకుపోవడం మనందరి కర్తవ్యం.